

Кадырбекова Н.

МОЛДО НИЯЗ ЭРНАЗАР УУЛУНУН ПОЭЗИЯСЫНДА ДИНИЙ КӨЗ КАРАШТАРДЫН БЕРИЛИШИ

Кадырбекова Н.

ПРЕДСТАВЛЕНИЕ РЕЛИГИОЗНЫХ ВЗГЛЯДОВ В ПОЭЗИИ МОЛДО НИЯЗ ЭРНАЗАР УУЛУ

Кыргыз акындарынын чыгармачылык талантын, дараметин баалоого келгенде, алардын татыктуу баа албай, коомчулук тараптан дагы да болсо жетишерлик баркталбай турганы өкүнүчтүү. Чынында, кыргыз коому өзүнүн көөнө руханий байлыгы, анын ичинде белгисиздикте жашап өткөн акындардын поэтикалык мурастары менен эми гана таанышып келатат. Учурунда аздектеп сактай албай, тарыхый, коомдук шарттардан улам төкмө акындарыбыздын чыгармаларын кагаз бетине түшүрүлбөй калганынын, кээ биринин көз көрүнөө эле өрттөлгөнүнүн кесепетин эми көрүп отурабыз. Тигил же бул импровизатор акындын, Молдо аталган жазгыч акындарыбыздын адабий мурасы, автобиографиясынын өзгөчөлүктөрү тууралуу так маалыматка ээ боло албай келебиз. Албетте, акыйкатты таап, ар бир поэтикалык мурасты өз авторуна кайтаруу иши ар бир адабиятчынын милдети. Бирок бул жумуш ушундай берилүүнү жана жандүйнөнүн калдыксыз киришүүсүн талап кылгандыктан, мындай кадамга ар бир адам бара бербейт. Адабиятчы Омор Сооронов акын Молдо Багыштын «Абак дептерине» жазган алгы сөзүндө: «Кыргыз элинде реформага чейинки араб тамгасы менен жазылган кол жазмалардын ичинде өз кол жазмасы сакталып калган жазма акындарды сөз кыла турган болсок мындай адабий мурас Молдо Ниязга, анан ушул биз сөз кылып жаткан Молдо Багышка тиешелүү болуп эсептелинет» – белгилейт. Ушул пикирге кошула турган болсок, Нурмолдо, Молдо Кылыч, Тоголок Молдо, Алдаш Молдо ж.б.у.с. акындарыбыз да калемин колуна алып, кагаз бетине чыгармаларын түшүргөнү менен алардын түп нускалуулугу, авторго тиешелүүлүгү же ортодон «башка бирөө» өзүнүн сөзүн кошподо деп ким кепилдик бере алат деген «арамза» ойлор пайда болот айласыздан. Ошентип, чыгармасын аккан суудай төгүп айткан төкмө акындарыбыздын чыгармачылыгына тиешелүү проблемалардан кем калбаган маселе жазгыч акындарыбызга да бирдей тиешелүү десек болот. Жазгыч акын Молдо Нияздын поэзиясынын эч кандай аралашмасы жок, түп нускасында биздин учурга жеткени өтө сүйүндүрөт. Анын чыгармачылыгы акындын жүзүн, өзгөлөрдөн айырмаланган стилин, акындык дүйнө таанымынын өзгөчөлүгүн, поэтикалык тилин жана акындын өз дооруна берген баасын чагылдырат. А. Эркебаев өзүнүн «Кыргыз адабиятынын аз изилденген барактары» деген эмгегинде Молдо Нияз тууралуу төмөндөгүдөй маалыматтарды берген: «Молдо Нияз Кокон хандыгынын - өтө эле артта калган, зөөкүр-зулумдугу ашынган бул күнчыгыш мамлекетинин - дал ортосунда жашаган. Алгачкы билимди мусулман медресесинен алган, акын катары эски

Күнчыгыш, негизинен диний-мистикалык адабияттын нугунда калыптанган».¹ Автор андан ары оюн улап, акындын адабий мурасы анын диний көз караштарынын чагылдырылышы менен бааланбастан, чыгармаларында ошол доордун духун жана «бүт атмосферасын» чагылдырган биринчи жазгыч акын болгону менен бааланганын баса белгилеген. Молдо Нияздын чыгармаларында тек гана исламдын консервативдүү жоболору жана догмалары берилип койбостон, аларда акындын терең байкоочулук мүнөзү, көсөмдүгү билинет. Акындын «Санат дигарастарын» окуганда бир нече кызыктуу жактары байкалат: акын «басмачы» деген сөздү Орусия империясынын дарегине тийиштүү айтат:

Бетпак кафир бутпарас
Басмачыга жол берди.
Басмачылар байлардын
Басып келет кашыга,
Балта чабат башыга.

Бул саптарда акындын Орусия империясынын оторчулук жүзү катарында «кафир», «бутпарастарды» көргөнү жана аларды басмачы деп таамай сыпаттай алганы өтө маанилүү. «Кафир» түшүнүгүнүн тамыры араб тилине, мусулмандык түшүнүктөргө кирет. «Кафир» демек, ишеними жок, ыймансыз деген түшүнүктөргө тете. Бул сөз менен катар акын «бутпарас» деген түшүнүктү да пайдаланууда. «Бут» дегенибиз ошол эле идол, «табынууга жасалган кудай» деген мааниге барабар. Бутпарас деп, ислам дин жана идеология катары орношкуча өкүм сүргөн семит-араб элдеринин мифологиялык диний ишенимдерине берилген адамды жаңыдан мусулман болуп калган адамдардын жамааты жээрип аташчу. Молдо Нияз үчүн бул эки түшүнүк жалпысынан окшош, кээ бир семантикалык айырмачылыктарын эске деле албайт. Карл Маркс исламдын мааниси жана орду тууралуу айтканында, исламдык философия жана анын позициясын субъективдүү болсо да байкай алган. К.Маркстын чыгарган бүтүмү боюнча, ислам дүйнөнү, коомду каапырларга жана мусулмандарга бөлүп карайт, жана ушул акыбалдан туруп, эмне жакшы, эмне жаман экенин ылгайт. Бул ойду Молдо Нияздын чыгармачылыгына жана диний позициясына сыйдыра турган болсок, чын эле К.Маркс ток этер жерин айткандай ойдо калабыз. Ошол эле учурда, акын бул эки түшүнүктү өзүнүн ички уйгу-гуйгу абалын, сезимдерин жана мамилесин билдирүү үчүн да пайдаланат. Мисалы, төмөнкү саптарда акындын сезимдери чагылган:

Балдыр-балдыр сүйлөгөн
Сөзүң курсун бутпарас
Кашкулактай былкылдап
Этиң курсун бутпарас.

Бели ничке, бети ачык
Катының өлсүн бутпарас.
Башы сары маймылдай
Балаң өлсүн бутпарас.

Дүйнөнү таанып билүүнүн диний-мистикалык ыкмасынан башка жолу менен тааныштыгы жок акын Молдо Нияздын ою боюнча, Орусия империясынын оторчулук саясатынын негизги себеби – бул диний ишенимдерди тутуунун ар башкалыгы болгон. Тагыраак айтсак, акын орустардын колонизаторлук иш аракетинен биринчи, алардан «дини, тили бөтөн элди көргөнүндө»² жана аны дээри менен кабыл албаганында жатат. А.Эркебаев жогоруда аталган эмгегинде, Молдо Ниязга орустарды жээрүү менен бирге, өткөндү эңсөө, ал учурда жашаган тарыхый инсандарды мактоо идеализациялоого чейин жеткенин баса белгилеген. Бул пикирге кошула турган бир жагдай бар. Чын эле, Молдо Нияз өзүнүн санаттарында «өтүп кеткен марттар» жөнүндө сагынуу жана өкүнүү менен айтат.

Ошол эле учурда, Молдо Нияз бул диний мамилелеринен сырткары да, өзүнүн жеке тажрыйбасына таянып, «кафирлердин» иш аракеттерине да байкоо жүргүзгөнү көрүнөт:

Байларды көп байлады,
Пулун алып үстүгө,
Өлтүрүп өзүн жайлады.

Акындын сезимдерин жана диний нуктагы дүйнө таанымын чагылдырууда көптөгөн субъективдүү мамилелери болсо да, ал өз мезгилинин социалдык-саясий сүрөтүн так бере алган. Акын Орусия империясынын колонизаторлук саясатынын жүрүшүнө, бул тарыхый окуяга күбө болгон адам катары да, чыгармаларына түшүргөн:

Тартылды танап жерлерге,
Тынбас болду эрлерге.
Жаман болду марттарга
Тоо менен жолду бутпарас
Бүтүп алды дафтарга.

Демек, акындын «басмачы» деп атаганына далил катары бул саптар берилген. Бул жерде акын стихиялуу түрдө, өзүнүн көз караштарын иретке толук келтире албай чагылдырган. Албетте, ал учурда мамлекеттин, коомдун ишин жөнгө салган мамалекеттик денгээлдеги машина жок болгондуктан, өз учурунун алдыңкы жана таасирлүү деп эсептелинген адамдары да диний өңүттөн баа берип, коомдогу мамилелерди, ургаалдуу өзгөрүүлөрдү андай албай калганы таң калтырбайт. Дагы бир ирет тарыхый окуяларга кайрылалы. 19-кылымдын орто чени менен Орусия империясы Кыргызстандын түндүгүнөн тартап, табигый ландшафты, элдин курамын, урууларды изилдей баштайт. Бул процесс өтө ылдам жүргөндүктөн, 1876-жылы ички жана тышкы факторлордун себебинен улам, Кыргызстандын аймагы толугу менен Орусиянын карамагына кирет.

Молдо Нияз ушул мезгилдер аралыгында эле калың журтка таанымал, билимдүү, таасирлүү инсан болгону маалым.

Акындын бактысына туш болгон замандын «теңирден тескери айланышы», коомдогу укмуш саясий, социалдык өзгөрүүлөрдүн жүрүшү, кыргыз элине тиешелүү жер үлүштөрүнүн өлчөнүп, «танап коюлушу», аймактардын карта бетине түшүшү акын үчүн белгисиз бойдон калбайт эле жана акын өз мамилесин билгизбей коймок эмес. Бул оторчулук, басмачылык саясаттын эң оор учуру акындын диний көз караштарынын ого бетер бекемделишине, «мусулман» жана «кафир» мамилелеринин акындын жандүйнөсүндө дагы карама-каршылашына алып келген:

Мусулманды бутпарас
Буйлалап хам ноктолоп
Минип алды мойнуга

Азамат эрлер жок болду,
Албарс кафир бек болду
Мусулман мынча кор болду?
Бутпарас кафир зор болду.

Молдо Нияздын поэзиясында кызыл сызыктай болуп өткөн идея – бул мусулмандардын кор болбошу, пас болбошу экенин көрүп турабыз. Исламдык дүйнө таанымы жана анын доктриналары адамды ушундай идеяларга, ойлорго, көз караштарга сиңирет. Исламдык баалуулуктарды, анын ортодоксалдык жоболорун өз боюна бүт сиңирген Молдо Ниязга таанып билүүнүн башка ыкмаларын сунуштаса да кабыл албачудай туюлат. Бул жерде биз анын радикалдуу көз караштагы, прогрессти жээривген диний фанат деп айткан жокпуз. Бул жерде исламдык доктриналардын, ислам принциптеринин адам жандүйнөсүн жана жамааттарды аңсезимин өзүнө ынандырып, тартып, бириктирип алган күчү туралуу сөз болуп жатат. Диний ишеним, эң биринчи иретте, адамдын руханий турмушунун бүтүндүгүн камсыз кылган, өзүнө болгон ишеничти бекемдеген жана жашоодогу бир таяныч, үмүттүн ролун аткары чындык.

Акын кыргыз элинин абалынын чабалдыгын, анын социалдык-экономикалык денгээли алда канча артта экенин түшүнгөн. Ошондуктан, кыргыз комунун өз күчүнө ишенбей, сырттан келген бирөөлөрдүн кудуретине ишенери Молдо Нияздын чыгармаларында чагылдырылган:

Бухардан кошун келсе экен,
Бутпарас баари өлсө экен.
Урумдан кошун келсе экен,
Уругу куруп калса экен.
Франктан кошун келсе экен,
Палит кафир өлсө экен.

Саясий маселелерге келгенде дагы акын өзүнүн диний мамилесин кошуп жүргөнү таң калтырбайт. Бул жерде Молдо Нияздын «эптеп эле» орустардан, б.а., кафир, бутпарастардан кутулса, кыргыз, мусулман коому илгеркидей жакшы турмуш нугуна өтөт деп ишенген баёо сезими туюлуп турат. Албетте, жогорудагы саптарда Молдо Нияздын жек көрүү сезими да берилген. Бул сезимдин негизги

¹ Эркебаев А. Кыргыз адабиятынын аз изилденген барактары. – Б.: 2004. -146б.

² Турдугулов А. кыргыз классикасы. – Б., 2005. - 47б.

себеби – диний ишенимдердин ар түрдүүлүгүндө да эмес, андан терең жаткан, мусулман боордошторунун укуктарынын тебеленишинде жатат. Азыркы изилдөөлөрдүн аспектинен алып караганда, бул жергиликтүү журтка карата жүргүзүлгөн саясий-социалдык теңсиздик деп берилген. Молдо Нияз өз учурунун билимдүү, алдыңкы инсандарынын бири болгондуктан, кыргыз коомунун ичнде, анын чөйрөсүнөн сырткары кандай процесстер болуп жатканын укчу жана ошолорго жараша ойлорго, анализге берилгени анык. 19-кылымда Орусия империясы менен теңтайлаша Кыргызстандын аймагына

кызыккан Улуу Британия империясы да болгону маалым. Жогорудагы ыр саптарында акындын ошол имиштерден кабардар болгонун, ал мамлекеттен дагы үмүтүн үзбөй жүргөнүн көрө алабыз.

Ошентип, Молдо Нияз өз доорун дагы бир өңүттөн калчап, жашаган мезгилинин картинасын сүрөттөп кеткен мыкты акын. Чыгармаларына бир беткей субъективдүүлүк мүнөздүү болсо да, негизинен, акын жашаган доорунун сүрөтүн так берген, б.а. акындын поэзиясына интерпретациянын кереги жок.
